

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022

LXIV. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Hitelviszonyok Magyarországon
a kései rendiség idején, 1700–1848

Danyi Pál, Hites Sándor, Kovács Krisztián, Kurucz György,
Szijártó M. István és Szilágyi Adrienn tanulmányai

Ribi András

A nádori közgyűléseken közreműködő hiteleshelyek

Ordasi Ágnes

Elszámolt milliók vagy túlhajszolt centralizáció?

Váradai Natália

A kárpátaljai magyarság 1944 utáni nemzeti újrászerveződése

Horváth Gergely Krisztián

A magyar típusú jelenkortörténet

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztője
SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 4. szám

HITELVISZONYOK MAGYARORSZÁGON A KÉSEI RENDISÉG IDEJÉN, 1700–1848

Szijaártó M. István Bevezető megjegyzések 641

Danyi Pál A konvenciók pénzrendszer bevezetése
a 18. század közepén és ennek jelentősége 649

Kovács Krisztián „Bizonyos és eltávozhatatlan szükségéinktől
viseltetvén”. 17–19. századi zálogszerződések a Rádayak
levelestárából 673

Kurucz György Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek
Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18–19. század fordulóján 689

Hites Sándor A *Hitel* fikciós példázatai. Két elbeszélés
az 1830-as évekből 709

Szilágyi Adrienn Adósok és hitelezők. A Károlyi család közös kasszája
a 19. századi kimutatásokban 725

TANULMÁNYOK

Ribi András A nádori közgyűléseken közreműködő hiteleshelyek
a kezdetektől 1435-ig 745

Ordasi Ágnes Elszámolt milliók vagy túlhajszolt centralizáció,
avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos? 767

Váradi Natália Ötvenéves az 1972-es beadvány. A kárpátaljai
magyarság 1944 utáni nemzeti újraszerveződése 785

VITA

Horváth Gergely Krisztián A magyar típusú jelenkortörténet
– a vidéktörténet szemszögéből 805

ADÓSOK ÉS HITELEZŐK

A Károlyi család közös kasszája a 19. századi kimutatásokban

SZILÁGYI ADRIENN

DEBTORS AND CREDITORS

The Common Purse of the Károlyi Family in the 19th Registers

Based on the registers of loans and debts made by the joint estate administration of the Károlyi family, the paper explores the evolution of debt management within the joint family purse and the personal network of the creditors and debtors. Their strategy, moreover, is compared with the credit policy pursued by the joint purse of the Harruckern heirs. The case study highlights the differences between the Károlyi and Harruckern joint purses on the one hand, and the separately administered funds belonging to the Károlyi family and György Károlyi on the other, thereby nuancing our view of the local credit market.

Keywords: estate administration, debt management, creditors, debtors, Károlyi family, 19th century

A főnemesei családok közötti kölcsönök vizsgálata már több korábbi kutatás tárgyát képezte, amelyek egyértelműen rámutattak arra, hogy az ezekben a körökben megvalósuló kölcsönügyletek gyakoriak, illetve általános jelenségnek tekinthetők már a 19. századot megelőzően is.¹ Korábbi vizsgálataimban már igyekeztem kimutatni, hogy ezen főúri familiák vagyonszereik mellett hogyan működtek anyagiakat biztosító érdekközösségeként, amely többek között a család finanszírozásában, valamint a családtagoknak nyújtott kölcsönzésekben is kibontakozott. Somorjai Szabolccsal közös publikációinkban például úgy találtuk, hogy a Harruckern-örökösök közös családi kasszája korai pénzintézetként is tevékenykedett.²

Szilágyi Adrienn, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály.

- 1 Lásd többek között a témában Bakács István: *A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII-XVIII. században*. Bp., 1965.; Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756-1812*. Bp., 1979.; Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782-1818 között. *Századok* 140 (2006) 539-565.; Kövér György: Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay-család hitelügyletei a 19. század közepén. *Aetas* 25 (2010) 2. sz. 45-75.; Bácskai Vera: Hitelviszonyok Pesten és Budán a 19. század első felében. *Aetas* 25 (2010) 2. sz. 19-44.
- 2 Somorjai Szabolcs – Szilágyi Adrienn: A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei. Rokonsági hitelezés a 19. század első felében. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. 2017-2018. Hitel - Bank - Piac*. Szerk. Demeter Gábor – Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Bp., 2018. 161-183.

Jelen elemzésben – az egyébként a Harruckern családdal rokonságban álló – Károlyi família közös birtokkormányzata által készített kölcsön- és adósságkimutatások alapján ismertetem a közös családi kassza kölcsöneinek és azok kamatlábainak alakulását, továbbá a hitelezők és adósok személyi körét. Ehhez elsőként röviden felvázolom a Károlyiak közös birtokkormányzatát, az annak működéséhez kapcsolódó közös pénztárt és a közös főpénztáros által készített, a kölcsönökhöz kötődő kimutatásokat. Ennek leírásával azonosságokat és különbözőségeket keresek a Harruckern család közös kasszája kapcsán tett korábbi megállapításokkal. Mindezt azon előzetes feltételezés mellett teszem, miszerint a közös családi kassza mögött eltérő családi stratégiák és gazdasági konstrukciók lehettek, azaz a kölcsönnyújtásokban és -felvételekben is eltérések fedezhetők fel. Természetesen itt azt is szükséges kiemelni, hogy a különbségek nemcsak a családok eltérő pénzügyi döntéseiből adódhattak, hanem abból is, hogy a közös családi kasszát – már csak céljából és funkciójából adódóan is – másképp működtethették a családtagok, mint egy saját kezelésben lévő pénztárt. Ennek érzékeltetésére, mármint a családi és saját pénztár közötti pénzforgalom és pénzügyi stratégia közötti különbözőségekre egy rövid elemzésben külön is kitérek. A következő vizsgálat tehát egy esettanulmány a családi közös kasszák elemzésében, amely egyúttal lehetőséget nyújt a családi és egyéni kölcsönnyújtási és -felvételi jellemzőkben megmutatkozó eltérések bemutatására.

A Károlyi család közös birtokkormányzata és pénzügyi adminisztrációja

A Károlyi testvérek – István (1797–1881), Lajos (1799–1863) és György (1802–1877) – 1824-ben határozták el, hogy a Károlyi Sándor (1669–1743) óta egyben tartott hatalmas családi örökséget felosztják egymás között, ezzel együtt pedig rendezik a három lánytestvér birtokigényeit. Ezzel megkezdődtek a testvérek közötti felosztás előmunkálatai, majd a három nagykorú fiútestvér Pesten gyűlt össze 1827-ben. Az időpontot az az egyszerű tény magyarázza, hogy a legkisebb fiú, György ekkor lett nagykorú. A Károlyi-birtokok megosztásával – hasonlóan az Esterházy családhoz – a család három ágra szakadt: István a fóti, Lajos a megyeri, György pedig a fehérvárcsurgói ágat képviselte ezen családi osztályt követően. Az eddig egységes kezelésben lévő birtokrészek nagy része tehát az osztály során az egyes ágak birtokába került, bizonyos jószágokat azonban továbbra is közös kezelésben tartottak: többek között a salánki és a nagymuzsalyi uradalmat, a fehérgyarmati birtok egy részét, a misztótfalusit és a lapispatakit, az alföldi uradalmak egy részéből pedig megszervezték a vásárhelyi közös inspektorátust.³ Az osztatlan birtokrészeket azzal a céllal hagyták meg, hogy ebből fedezzék a család közös kiadásait, így például a leánynegyedek kiadását, a családtagok által felvett tőkepénzek visszafizetését, az ezek után járó kamatok törlesztését, a közös törvénykezés során felmerülő költségeket, a közös tisztviselők javadalmazásának és nyugdíjának rendezését, valamint a közös épületek karbantartását. A közös birtokrészek

3 A családi birtokok felosztásáról lásd bővebben [Éble Gábor – Pettkó Béla:] *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklái története*. I–II. Bp., 1911. II. 173–177.

irányítására életre hívott közös kormány⁴ – még az 1862. évi pótosztályt követően is – egészen 1877-ig maradt fenn, a végső felszámolását ugyanis ekkor határozta el a három ág közösen. A Károlyi család közös kormánya tehát 1827 és 1877 között működött. Ennek megfelelően a közös birtokok legfelsőbb irányításával kapcsolatos ügyek forrásait a nemzetségi közös kormánya alá rendezett iratanyagok őrzik.⁵

A közös birtokkormányzat legfőbb szerve a Pesten évente összeülő nemzetségi gyűlés volt, illetve a közös kormány maga is ülésezett, amelyeken az összes jószág igazgatójának elnöklése mellett a három ág igazgatója is részt vett. A kormányzat feladata volt többek között a számadások felülvizsgálata, a költségtervek elkészítése, valamint a legfontosabb kérdésekben való döntések előkészítése és végrehajtása. A közös kormány mellett további központi adminisztratív szervek működtek: így például a Jogügyi Igazgatóság, amely szorosabb értelemben 1847-ig állt fenn; ezt követően a feladatkörét a közös családi ügyészség, illetve a Károlyi nemzetségi ügyésze látta el. A birtokokból származó jövedelmek központi könyvelését a Pesti Főpénztár, 1828-tól a Pesti Közös Főpénztár, 1878-tól a Közös Nemzetségi Főpénztár végezte.⁶ Ez utóbbi a közös kezelésben maradt birtokok elszámolásait intézte, azaz annak vezetője – a közös kormányzati ülés utasítására – készítette el a családi kassza által nyújtott, illetve felvett kölcsönösszegek kimutatását.⁷ Ezekben a jegyzékekben feltüntették a hitelezők és az adósok nevét, a kölcsönfelvétel és -nyújtás évét, a személyhez és esztendőkhöz rendelt kölcsönösszegeket, a kölcsönök után megállapított kamatlábat, az évente járó kamatösszegeket, a kamatok törlesztésének teljes összegét, a fizetés hiányában felhalmozódó kamathátralékokat, végül a kihelyezett tőkeösszegek visszafizetését.⁸

Természetesen a családi iratanyagok – így a Károlyi nemzetségi levéltára is – a kölcsönügyletekre vonatkozóan bőségesen őriznek egyéb dokumentumokat is: különböző jegyzékeket, felszólításokat, peres eljárásokat, bizottsági jegyzőkönyveket. Jelen elemzéshez azonban csak a közös pénztári kimutatásokat használtam négy időmetszetben, azaz az 1836.,

- 4 A közös kormány a család, illetve a közös adminisztrációban használt kifejezés a közös birtokrészek irányítására, így a tanulmányban is ezt a kifejezést használok.
- 5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) P 408. A Károlyi család nemzetségi levéltára. Közös kormány.
- 6 A nagy-károlyi gróf Károlyi család, II. 173–193. A közös kormány a pótosztályt követően egészen 1877-ig fennmaradt, felszámolását ekkor a három ág közösen határozta el. A fennmaradó közös jövedelmet azonban nem osztották tovább, hanem abból két családi alapítványt létesítettek: a levéltárit és a nemzetségi. Az utóbbi célja a közös ügyek intézőinek, a régi alkalmazottak öregségi nyugdíjának, a család elszegényedett tagjai éves osztalékának, a levéltári alapnak, a jótékonyági és szociális kiadásoknak és az országban élő valamennyi Károlyi özvegy nyugdíjának megállapítása és kifizetése volt. A nemzetségi alapítvány tehát az alapítólevélben megfogalmazott módon és mértékben anyagi támogatást nyújtott minden olyan törvényes utódnak, feleségnek, özvegynek (amíg azok új házasságra nem léptek), akik tisztességes és független jövedelemmel nem bírtak. Értékéül azokat a tőke- és kamatjárandóságokat jelölték meg, amelyek a Hódmezővásárhely városával kötött adásvételi szerződés folytán őket együttesen és osztatlanul megillették. Az 1878. és 1879. évi pénztári maradványból a levéltári alapítványt alapozták meg, amelynek tőkésítése 1880-tól vette kezdetét és 1902-ig, az örökvételi részletek fizetéséig tartott.
- 7 A felosztásról bővebben lásd A nagy-károlyi gróf Károlyi család, II. 193.; Hanzó Lajos: A délföldi Károlyi uradalom gazdálkodása a XIX. század derekán. In: A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. 1960. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1960. 16–17. A Károlyi család közös birtokkormányzatáról lásd Szilágyi Adrienn: A Károlyi család közös kormánya (1827–1877). Ügyviteli hálózat Hódmezővásárhelyen. Századok 154 (2020) 1141–1164.
- 8 A hitelezés egyéb forrásairól bővebben lásd még Bakács: A magyar nagybirtokos, 10–14.

1847., 1854. és 1858. években készült kölcsönnyújtási és -felvételi jegyzékeket. Az időpontok kiválasztásakor szem előtt tartottam, hogy egyfelől a kiválasztott évek között időközök legyenek, másfelől a köztörténeti, családtörténeti, birtokkormányzati változásokat is nyomon lehessen követni, hiszen a kimutatások leginkább ezen keretek között értelmezhetők. Jelesem 1836-ban a már több mint tíz éve működő – viszonylag stabil kereteket öltő – közös kormány kölcsönügyletei elemezhetők. A közös családi kassza kölcsönzéseinek alakulását az 1847. év az 1848–1849. évi változások előtt, az 1854. év pedig ez után mutatja meg. Az 1858. esztendei az 1862. évi pótosztályt megelőzően, de már az arra történő felkészülés folyamatában készült kimutatás, mert ekkorra már többször előkerült a nemzeti gyűléseken, hogy a közös birtokrészeket valójában fel kellene számolni. Mindemellett azt is szükséges megemlíteni, hogy a kiválasztott években csak a család által fenntartott közös kassza kölcsönügyletei láthatók, azaz a Károlyi családtagok teljes pénzügyi helyzetének áttekintésére ezen kimutatások nem alkalmasak. Kétségtelen, hogy a testvérek, valamint a közös kassza tranzakcióinak elemzése és összevetése további fontos részletekre mutathatna rá.

A Károlyi család közös kasszájának adósai

Először az adósságkimutatásokat tekintem át, amelyek azokat az adósokat veszik sorra, akik a Károlyi család közös kasszájához fordultak kölcsönért. A következőkben tehát megvizsgálom, hogy kik kaptak a Károlyiak közös pénztárától kölcsönt, melyik társadalmi csoportból kerültek ki, mekkora pénzüsszeget ítélt meg nekik, a kölcsönzött tőkeösszegek éves szinten mit jelentettek, milyen kamatlábak mellett részesültek kölcsönben, miként alakultak a kamattörlesztések, valamint milyen mértékben fizették vissza a tőkeösszeget (1. táblázat).

Előként a Károlyi család közös kasszája által kihelyezett tőkeösszegek nagyságát összegeztem. Az első oszlopban a tőkeösszegek kihelyezésének éve látható, majd a következő oszlopokban a kimutatás évéhez rendeztem – kamatok nélkül – az adott év tőkeösszegeit. Következésképp az 1. táblázat segítségével áttekinthető a tőkeösszegek alakulása a kihelyezés és a kimutatás éve szerint. Emellett összesítettem a tranzakciók, illetve az adósok számát azzal a céllal, hogy vizsgálható legyen, hogy az adott évben hány személy részesült a család közös pénztára által nyújtott kölcsönben, továbbá mennyi kölcsönnyújtást regisztrált a közös adminisztráció.

Mind a tőketörlesztés, mind a tranzakciók és adósok száma tekintetében csökkenő tendencia figyelhető meg: 1836-ban 43 személy 471 270 forint értékben használhatta a közös kassza tőkéjét, 1858-ban pedig már csak 21 személynél volt kint 84 697 forint. Azaz az adósok száma körülbelül felére csökkent a két időpont között, illetve az 1836. évi tőkeösszegnek már csak nyolcadát regisztrálta kintlévőségként a közös családi pénztár 1858-ban.⁹

⁹ A kimutatásokban azt is érdemes megfigyelni, hogy vannak úgynevezett ősi adósságok, azaz az adott család régre visszanyúlt tartozásai, amelyek jelen esetben még 1790-re és 1798-ra voltak visszavezethetők 1836-ban és 1858-ban is. Ezek leginkább a Harruckern-örökösök adósságait, főként a Stockhammer és Bolza családnak kölcsönzött tőkeösszegeket jelentették, amelyeket a későbbiekben még külön tárgyalok.

ADÓSOK ÉS HITELEZŐK

1. táblázat. A Károlyi család által kihelyezett tőke nagysága (forint) négy időpontban, a kölcsönnyújtás éve szerint

A tőkekihelyezések éve	Az adósok kimutatásának éve			
	1836	1847	1854	1858
1790	67 500	56 250		
1798	3 000		1 800	1 800
1807	5 154			
1809	5 016			
1811	3 200	7 000	2 800	
1812	12 000			
1814	4 050	4 000	1 600	1 600
1815	22 000	13 000	6 400	800
1816	4 500	3 000		
1817	46 504	19 000	7 374	600
1818	18 680	6 000	2 400	2 400
1819	8 750	4 000	1 600	1 200
1822	14 135	750	300	
1825	800			
1826	150 500	500	200	
1827	30 975			
1830	2 000	2 000	800	800
1832	7 419	7 421	2 966	1 593
1833			721	
1835	64 298			
1836				
1839			5 000	5 000
1840			4 000	4 000
1841		9 773	3 910	3 910
1842			100	100
1843		41 289		
1845			16 515	16 515
1846		33 385	5 354	5 334
1853			2 500	
1854			2 000	
1856				24 945
1857				600
Nincs év	789	504	13 701	13 500

A tőkekihelyezések éve	Az adósk kimutatásának éve			
	1836	1847	1854	1858
Összesen	471 270	207 872	82 041	84 697
Tőketörlesztés	60 400	20 000	7 476	4 000
A tranzakciók száma	56	32	40	26
Az adósk száma	43	26	33	21

Első pillantásra értelmezhetők úgy a számok, hogy kevesebb adós esetén csökken a kihelyezett tőke összege is. Ez részben igaz, de valójában a csökkenés mögött az is valószínűsíthető, hogy a kölcsönt az adósk visszafizették – bár a regisztrált tőketörlesztés csak kis részben igazolja ezt (lásd 1. táblázat) –, illetve a közös kassza törölte vagy épp átcsoportosította a kölcsönök összegét. E mögött persze a család stratégiája is feltételezhető, miszerint az idő előrehaladtával törekedhetett a közös kassza által kihelyezett tőkeösszegek mérséklésére, a már kinn lévő összegek behajtására vagy ezzel párhuzamosan újabb kölcsönösszegek kihelyezésének tilalmára. Hogy ez mi alapján állítható? A családi közös kormányok az 1848–1849-es események következtében már az 1850-es években fontolgatták a közös kormányok felszámolását és így a közös birtokrészek felosztását. Ez a Károlyi familia esetében sincs másképp, ugyanis a család 1862. évi pótosztályára való felkészülését már az 1850-es évek második felében elkezdte, azaz igyekeztek minél rendezettebb pénzügyi helyzetet teremteni az újabb osztály elvégzéséhez. Továbbá – az előzővel szoros összefüggésben – a család folyamatosan értékeltette a közös adminisztrációval a kihelyezett tőkeösszegeket aszerint, hogy azok mennyire voltak behajthatók vagy sem. Ennek a vizsgálatát a közös kormány végezte el, és ennek eredményeképp több esetben kénytelen volt megállapítani azt, hogy a Károlyi család egy-egy adósa oly mértékben fizetéképtelenné vált, hogy már nem volt remélhető a megnevezett tőkeösszeg visszafizetése. Ezt követhette per, csődeljárás vagy a tőkeösszeg kivezetése a kimutatásokból. A közös kormány iratai között az utóbbira, azaz a kinnlevőség törlesztésére található példa.

A kihelyezett tőke nagysága mellett érdemes az adóskot társadalmi státuszuk alapján csoportosítani. Nem feltétlen azért, mert ez mérlegelési szempont lett volna a kölcsönök folyósításánál vagy a kamatok megállapításánál, hanem inkább azért, mert így jellemezhető az a kör, amely részesült a közös kassza kölcsöneiből. A következő nagyobb kategóriákat határoztam meg: a Károlyi és más főnemesi családok tagjai, a megyei és uradalmi adminisztráció tisztségviselői, valamint az egyelőre nem azonosított és így kategóriába sem sorolt adósk. A főnemesi családok esetében nem választottam külön, hogy esetlegesen rokonságban álltak-e a Károlyi családdal, bár kétségtelen, hogy a családon belüli pozíció akár meg is határozhatta a kölcsönök vagy a kamatok nagyságát. Ez esetben viszont a rokonság mértékét és tényleges viszonyukat is vizsgálni kellett volna a család tagjaival, hogy mindez miként befolyásolta a köztük esetlegesen létrejövő tranzakció feltételeit. Bár úgy tűnhet, hogy nem indokolt az adminisztráció tisztségviselőire – legyenek azok a megyénél vagy az uradalomnál – külön kategóriát alkotni, pontosan a korábbi kutatások mutatták meg azt, hogy sok

2. táblázat. Az adósok társadalmi státuszuk szerint 1836-ban és 1858-ban

Kategóriák	1836				1858			
	adósok száma	%	kihelyezett tőkeösszeg	%	adósok száma	%	kihelyezett tőkeösszeg	%
Károlyi	2	4,7	210 000	44,6	1	3,3	22 445	26,5
Főnemesek összesen	13	30,2	176 980	37,6	8	26,7	50 059	59,1
	15	34,9	386 980	82,1	9	30,0	72 504	85,6
Adminisztráció	10	23,3	34 289	7,3	4	13,3	4 193	4,9
Egyéb	18	41,9	50 001	10,6	8	26,7	8 018	9,5
Összesen	43		471 270		30		84 715	

esetben tisztsgük révén kaptak a földesuraktól különböző formában kedvezményeket vagy egyéb pénzügyi lehetőségeket: jelesen akár kölcsönt a család közös kasszájából.¹⁰

Az adósok ily módon történő csoportosítását az 1836. és 1858. évre végeztem el, azaz a kihelyezett tőkeösszegeket – kamatok nélkül – a fentebb meghatározott kategóriákhoz rendeltem (2. táblázat).

1836-ban – a nagyobb adósi körnek – az egyharmada, 1858-ban pedig – már a szűkebb csoportnak – majdnem a fele tartozott a Károlyi fivérekhez vagy más főúri familiához. A létszámnál árulkodóbb az, hogy melyik csoport mekkora kölcsönt kapott a Károlyi családtól. A Károlyiak és az egyéb főnemesek 1836-ban az összes kihelyezett tőke 82%-át, 1858-ban pedig 85%-át bírták: ez az arány alig változott a két időpont között, vagyis ez a kör nemcsak létszáma, hanem a neki kölcsönözött összegek nagyságát tekintve is kiemelkedőnek tekinthető. A többi csoportnak folyósított kölcsön láthatóan eltörpül a főnemeseknek nyújtott mellett. Úgy tűnik tehát, hogy a közös családi kassa leginkább a Károlyi családtagoknak és a főnemeseknek nyújtott kölcsönt. Ilyen értelemben a főnemesek köre értelmezhető a pénzügyi tranzakciók „közösségeként” is: elsősorban ezen csoporton belül bonyolódtak a főbb pénzügyi ügyletek.

Ha mindemellett a kamatfizetést is összegzem, akkor a kölcsön nagyságára nézve egyébként elkülönülő csoportok már egyáltalán nem különböznek. A közös kasszától kölcsönben részesülők ugyanis társadalmi státuszuktól függetlenül rossz kamatfizetőnek bizonyultak, legalábbis a teljes fizetendő kamat és a befizetett kamat arányát tekintve. A kamatfizetéseket illetően tehát négy adat elemezhető a megjelölt időpontokban: az éves kamat, az adott évben fennálló összes kamattartozás, az ebből befizetett és be nem fizetett kamat. Fontos megjegyezni azt is, hogy voltak olyan tőkeösszegek, amelyek mellett nem jegyezték fel kamatokat, így sem a megfizetett, sem a hátralékos kategóriában nem jelent meg. Hogy mi állhatott a nem regisztrált kamatösszegek mögött, azt pontosan nem lehet tudni. Csak feltételezhető, hogy egyes adósoktól talán már csak a tőke visszafizetését várták el, vagy esetleg egy-egy kamattörlesztést felfüggeszthettek, és így mindössze a tőkeösszeget jegyezték fel (3. táblázat).

10 Szilágyi Adrienn: Harruckern-örökösök közös vagyona mint az uradalmi és a megyei alkalmazottak illetményföldjei. *Agrártörténeti Szemle* 56 (2015) 149–168.

3. táblázat. A Károlyi közös kassza tőkekihelyezései után járó kamatösszegek, 1836–1858

Adósok kimutatásainak éve	Kihelyezett tőkeösszeg	Éves kamat	Összes kamat	Befizetett	Befizetés aránya az összes kamathoz (%)	Befizetetlen	Hátralék aránya az összes kamathoz (%)
1836	471 270	26 390	204 426	20 670	10,1	183 006	89,5
1847	207 872	11 603	133 481	9 720	7,3	123 760	92,7
1854	82 041	4 499	55 960	16 035	28,7	39 924	71,3
1858	84 697	3 407	27 363	3 471	12,7	23 892	87,3

A táblázat szerint 10% és 30% között mozgott a kamatfizetés aránya az aktuális és hátralékos kamatok teljes összegéhez képest. A kamatfizetésnek a kérdése azért is lényeges, mert ez jelenthette a hasznot a hitelező számára. Miután csak a kamatterhek olvashatók ki a kimutatásokból, ezért a lejárat időtartamát, és így a kölcsönzés idejét nem lehet megállapítani. Így valójában arra is nehéz választ adni, hogy milyen hasznot jelentett a Károlyi család közös kasszájának a tőkeösszegek kihelyezése a tőkeösszegek mérsékelt visszafizetése és a kamatfizetés ilyen alacsony szintje mellett. A kamattörlesztések mellett érdemes a kamatlábak alakulását is áttekinteni. Bár azt igen korán, 1647-ben törvényben szabályozták, egyéges gyakorlat nem alakult ki, azaz a kamat megszabása továbbra is lehetőséget adott alkura (4. táblázat).

4. táblázat. A Károlyi közös kassza kihelyezett tőkeösszegeinek kamatlábai, 1836–1858

Év	4%	A kihelyezett kölcsönök folyósítása az adott kamatlábon (%)	5%	A kihelyezett kölcsönök folyósítása az adott kamatlábon (%)	6%	A kihelyezett kölcsönök folyósítása az adott kamatlábon (%)	n.a.	A kihelyezett kölcsönök folyósítása az adott kamatlábon (%)	Összesen
1836	1	1,8	2	3,6	50	89,3	3	5,4	56
1847	0	0,0	2	6,3	26	81,3	4	12,5	32
1854	0	0,0	6	15,0	28	70,0	6	15,0	40
1858	1	3,8	5	19,2	14	53,8	6	23,1	26

A Károlyi közös kassza a legtöbb esetben a törvényileg megengedett és maximált 6%-os kamattal nyújtott kölcsönöket. Csupán egy-két kivételes esetben adott kölcsönt ennél kisebb kamatláb mellett. 4%-os kamattal 1836-ban Rakovszky Józsefnek, 1858-ban pedig az udvari kincstárnak nyújtott kölcsönt a közös kassza. 5%-os kamatláb mellett 1836-ban, illetve 1847-ben egy Stockhammer és egy Károlyi családtagnak folyósítottak hitelt, 1854-ben pedig Stockhammer és Károlyi mellett Batthyány István, Mitrovsky Vilmos, Wesselényi Miklós, 1858-ban pedig Teleki József részesült kedvezőbb kamatláb mellett kölcsönben.

A megszabott kamatlábtól lefelé történő eltérésre több magyarázat adható. Egyrészt lehetett racionális pénzügyi döntés eredménye, merthogy mindkét fél tisztában volt azzal,

hogy a hitelező járulékos haszna nagyobb lesz a feltüntetett kamatnál. A vizsgálat azonban arra nem mutat rá, hogy az adósok esetlegesen milyen további vállalásokat tettek a kisebb kamat érdekében, vagy a hitelező milyen további hasznot remélt. Másrészt a családi érdek- és vagyonközösségből is adódhatott a kisebb kamatteher – több esetben bizonyosan erről van szó –, hiszen ilyenkor alacsonyabb tranzakciós költség mellett helyezhették ki a tőkét. A kamatlábakkal való spekulációt azonban némiképp zárójelbe teszi azon fentebbi tény, hogy azokat nem fizették rendszeresen a közös kassza adósa.

Azonosságok és különbségek a Károlyi és a Harruckern család hitelezési stratégiájában

Ezek ismeretében érdemes elvégezni az összehasonlítást, hogy milyen azonosságok és különbségek mutatkoznak az adósok körét, a kihelyezett tőke nagyságát, valamint a kamattörlesztést tekintve a Károlyi és Harruckern család közös kasszájának kölcsönnyújtási stratégiájában.¹¹ Az bizonyosan megállapítható, hogy a két közös családi kassza – nem meglepő módon – ugyanazt a funkciót látta el, azaz elsődlegesen a család közös kiadásainak fedezése mellett a családtagok számára biztosított kölcsönöket. Ezen elemi azonosságon túl azonban a két közös kasszájának lényeges különbségei regisztrálhatók már létrehívásuk mozzanatában is. Míg a Károlyi fiútestvérek több megyét érintő hatalmas birtokrészeket osztották fel, amikor létrehozták a közös birtokrészeket, birtokkormányzatot és kasszát, addig a főként Békés megyére kiterjedő Harruckern-örökség a familia több örökös családja között oszlott meg a Harruckern család férfágon való kihalása miatt, és ez eredményezte a közös kormányzat és pénztár életre hívását. A közös birtokkormányzatok felszámolásában közös momentum, hogy mindkét család, és így a közös pénztár is reagált az 1848–1849. év politikai és gazdasági változásaira. A nagybirtokrendszer alapvető átalakulása miatt úgy gondolták a földesurak, hogy nem érdemes fenntartani a közös birtokrészeket, és ebből adódóan lépéseket tettek a közös birtokkormányzat felszámolása érdekében. A Harruckern családnál 1853-ban, a Károlyiaknál 1862-ben részben, majd 1877-ben teljes egészében meg is szüntették a közös birtokkormányzatot. Ez azért lényeges, mert ez egyben gazdasági lezárást is jelentett, és többek között ennek részeként határozták el – ahogyan fentebb már ez szóba is került – a kintlévőségek mielőbbi felmérését és behajtását. Viszont a közös kormányzat megalakítása és felszámolása más-más család- és birtoktörténeti fejezetbe illeszkedik, valamint a felosztott örökség nagysága sem azonos a két család történetében.

Mindennek az áttekintése és ismerete további elemzést kíván, amelyhez viszont keresheni kellett egy közel azonos időmetszetben rendelkezésre álló kimutatást a Harruckern-örökösök által kihelyezett kölcsönökről. A Harruckern közös kassza 1798 és 1849 közötti időszakra készítette el a folyósított kölcsönök és befizetett kamatok összesítését,¹² amely a Károlyi család 1847. évi kimutatásával hasonlítható össze. Ezenfelül nemcsak a kihelyezett

¹¹ Somorjai–Szilágyi: A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei, 161–183.

¹² MNL OL P 418 Károlyi család nemzeti levéltára. Harruckern család iratai A. I. Fasc. Q.f. 478–487., 490–513.; Szilágyi Adrienn: *Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében*. Bp., 2018. (Magyar

5. táblázat. A Károlyi és a Harruckern közös kassza tőkeösszegeinek kihelyezése, bevételeik és kiadásaik összehasonlítása

Kint lévő tőkeösszegek	1836	1847	1849	1854	1858
Károlyi	471 270	207 872		82 041	84 679
Harruckern			299 473		
Közös kassza kimutatása	Pénztár összes bevétele	Pénztár összes kiadása	Bevétel és kiadás mérlege	Maradvány-pénz az előző évről	
Károlyi, 1844	196 727	195 669	1 057	21 011	
Harruckern, 1844	58 746	39 900	18 846	34 312	

tőke, hanem a közel azonos időben készült pénztári kimutatások is behozhatók a vizsgálatba. Ez lehetőséget ad arra, hogy lássuk a két kassza pénzforgalmát, illetve az általuk nyújtott kölcsönök arányát az adott év mérlegéhez képest. Természetesen az egyébként is különböző családi és gazdasági szerkezetben működő két családi kassza egymáshoz közeli időpontokban is nagyon más pénzügyi mérleget mutathat, hiszen ezek alakulását több gazdasági tényező is befolyásolta. Ettől függetlenül, illetve emellett is remélhető, hogy az arányok érzékeltetésére és az összehasonlítás elvégzésére így is alkalmasak a közös kasszák kimutatásai. Ennek megfelelően a kihelyezett tőke a Károlyiaknál 1847-re, a Harruckern családnál 1849-re vonatkozóan látható a táblázatban. Továbbá hozzákapcsoltam ehhez a két családi közös pénztár kimutatását az 1844. évre (5. táblázat).

A közel azonos időpontban készített összesítések alapján látszik, hogy a Károlyi közös birtokormányzat nagyobb összeggel gazdálkodott.¹³ Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen kiterjedtebb birtokrészekkel rendelkezett a család. A Harruckernnek közös kasszája azonban – a kisebb bevételek ellenére is – egyharmaddal több tőkét helyezett ki, mint a Károlyi közös pénztár.

A Harruckern-örökösök főként jövedelemforrásként tekintettek a tőke után járó kamatokra – a haszonbérletek és a tőketörlesztések bevételei mellett –, a Károlyiaknak pedig több lehetősége volt arra, hogy a közös kassza pénzét más formában is hasznosítani tudják. Lényeges különbség az is, hogy a Harruckern közös kassza csak a rokonság számára állt rendelkezésre, azaz egyetlen alkalommal sem nyújtottak a családon kívül hitelt. Egy korábbi vizsgálat szerint a Harruckern közös kassza fenntartásában kettős szemlélet érvényesült. Egyfelől igyekeztek a piaci helyzetet figyelembe venni, vagyis a kamatlábak tekintetében egyáltalán nem érvényesítették a rokoni szempontokat – ez a Károlyiak esetében is igaz. Másfelől megpróbálták függetleníteni magukat a korabeli rugalmatlan és jelentős tranzakciós költségekkel terhelt hitelpiactól, és egy saját belső tartalékot hoztak létre, amelynek elsődleges célja a család hosszú távú stratégiáinak a finanszírozása, azaz a családtagok pénzügyi lehetőségeinek biztosítása és kibővítése volt.

Történelmi Emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek. Tanulmányok 6) 331–334. 12. táblázat. [A közös kassza által kiadott kölcsönösszegek és visszafizetések.]

13 A bevétel és a kiadás az összes költségvetési tételt tartalmazza.

A kölcsönnyújtási kör kizárólagossága ellenére a kamatfizetés vonatkozásában azonban hasonló a helyzet, mint a Károlyiaknál, azaz magas a be nem fizetett kamatok aránya.¹⁴ Mindkét kasszánál érdekes kérdés lehet, hogy a befizetett kamatok milyen arányt képviseltek a bevételeken belül. Az összehasonlítás évtizedére, az 1840-es évekre néztem meg, hogy a kamatok mekkora arányt képeztek a bevételeken belül. E szerint a Harruckern közös kasszájánál 10-30%, a Károlyi közös pénztáránál 10-20% között mozgott ez az arány, azaz nagyságrendileg a bevételek egynegyedét remélhették a kamatokból. Következésképp az éves gazdálkodásnak alapelemét jelentették a kihelyezett tőke után járó kamatok. Ezen túl a bevételek főként haszonbérletekből és az esetleges tőketörlesztésből származtak.

Miután a két család rokonságban állt egymással, illetve az egyik kizárólagosan, a másik elsődlegesen a családtagoknak nyújtott kölcsönt, ezért értelemszerűen erős az átfedés a közös kasszától kölcsönt felvevő személyekben. A továbbiakban e szerint vizsgálnám, hogy ki és milyen mértékben használta az egyik és a másik közös családi kasszát. Ezért azokat a családtagokat, akik mindkét családi pénztártól vettek fel kölcsönt, a kimutatás és a kölcsönfelvétel éve, valamint a kölcsönzött tőkeösszegek szerint egy külön táblázatban összegeztem (6. táblázat). A Károlyi testvérek közül Károlyi György bizonyult a legnagyobb kölcsönfelvevőnek, és inkább a saját közös családi kasszájához fordult kölcsönért, mint a Harruckernekhez, és jellemzően 5%-os kamatláb mellett kapott kölcsönt. Károlyi István és Károlyi Lajos jóval csekélyebb összegű kölcsönt vett fel: az előbbi a Károlyi, az utóbbi pedig a Harruckern közös kasszájától. Hogy miért Károlyi György volt a legaktívabb a hitelfelvevételekben? Legfeljebb az feltételezhető, hogy miután a családon belül György volt a közös birtokormányzat vezetője, ezért pozíciójából adódóan könnyebben hozzáfért a család közös kasszájához.

Ősi adósságok a rokonságban és a régi hitelek minősítése

A Károlyi és a Harruckern közös kassa kölcsönzéseit tekintve – Károlyi György kölcsönei után – a Stockhammer és Bolza nemzetség kölcsönei következnek nagyságukra nézve, de az előbbi főként a Károlyiaktól hitelezett, az utóbbi pedig közel azonos arányban tartozott mindkét pénztárnak.¹⁵ Ezt az is magyarázhatja, hogy Stockhammer Ferdinánd ekkor már túladott a Harruckern-örökséghez tartozó birtokrészein, és így nagyrészt tartozásait is törlesztette a Harruckern család felé.¹⁶ A Stockhammer nemzetség az 1790. évre visszanyúló,

14 Somorjai-Szilágyi: A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei, 174–178. A tőkeösszegek visszafizetése nagyrészt igen hullámzóan teljesült, továbbá az éves kamatok rendezése elenyésző volt a családi kassa kintlévősegeihez képest. Ennek ellenére egyetlen perről sem tudunk a családtagok között. A hátralékos kamatfizetéseket 1838-ban vizsgálták felül: a család döntése értelmében a kölcsönt felvevő családtagoknak az elmaradt kamatokat vagy készpénzben kellett leróniuk, vagy a kölcsönzött összegekről – mint új tartozásokról – a familia kötelezvényt adott ki.

15 Bár az összegzést némiképp bonyolítja, hogy Bolza Péter (1750–1817) felesége Stockhammer Antónia (1750–1821) volt, illetve az ő lányuk Bolza Antónia (1788–1836), akinek férje Batthyány István (1786–1865) lett. Így Bolza Péter adósságát halála után Stockhammer Antónia, Bolza Antónia halálát követően pedig Batthyány István vette át, így magyarázhatók a kimutatásokban a nemzetségek közötti adósságátvételek.

16 Szilágyi Adrienn: Egy 19. századi eleji birtokelidegenítés esete. A Stockhammer család Békés megyei jószágainak kiárusítása. Századok 150 (2016) 771–794.

6. táblázat. A Károlyi és a Harruckern családi kassza közös adósaí és az általuk felvett tőkeösszegek

Adós személyek	Károlyi közös kassza				Harruckern közös kassza		
	kimutatás éve	kölcsön-felvétel éve	kamat-láb	kölcsönök	kimutatás éve	kölcsön-felvétel éve	kölcsönök
Károlyi György	1836	1826	6	100 000	1849	1838	18 095
	1836	1835	5	60 000			
	1844	1826	6	100 000			
	1844	1838	5	69 600			
	1847	1846	5	20 000			
	1854	1854	5	2 000			
Károlyi István	1836	1826	6	30 000			
	1844	1826	5	50 000			
	1858	1856		15 000			
	1858	1856		7 445			
Károlyi Lajos				1849	1829	3 000	
Károlyi nemzetség	1836			190 000			
	1844			219 600			
	1847			20 000	1849		21 095
	1858			22 445			
Stockhammer Hermann	1836	1790	5	67 500			
	1844	1790	5	22 500			
	1854	1798	5	1 800			
Stockhammer Rozália	1844	1790	5	22 500			
Stockhammer Ferdinánd	1858	1798	5	1 800	1849	1804	1 212
					1849	1812	480
					1849	1816	1 200
					1849	1817	488
					1849	1819	1 600
					1849	1820	400
Stockhammer Antónia	1836	1807	6	5 154	1849	1807	
	1836	1812	6	5 000	1849	1809	
	1836	1811	6	3 100	1849	1817	
					1849	1818	
Stockhammer Ferdinándné				1849	1833	1 000	
Stockhammer Ferencné				1849	1811	480	
Stockhammer nemzetség	1847	1790	5	56 250			

ADÓSOK ÉS HITELEZŐK

Adós személyek	Károlyi közös kassza				Harruckern közös kassza		
	kimutatás éve	kölcsön-felvétel éve	kamat-láb	kölcsönök	kimutatás éve	kölcsön-felvétel éve	kölcsönök
Stockhammer nemzetség	1836			77 654			
	1844			46 844			
	1847			56 250	1849		6 860
	1854			1 800			
	1858			1 800			
Bolza Péter	1836	1809	6	5 016			
Batthyány István	1844	1790		11 250	1849	1810	533
	1854		5	4 500	1849	1811	1 280
	1858		5	4 500	1849	1845	14 417
Bolza József és Batthyány István	1844				1849	1820	2 400
					1849	1829	2 600
					1849	1839	5 000
					1849	1845	16 231
	1847	1843	6	31 328			
	1847	1843	6	9 760			
	1847	1846	6	13 383			
	1854	1845	6	12 611			
	1854	1845	6	3 904			
	1854	1846	6	5 354			
	1858	1845	6	12 611			
	1858	1845	6	3 904			
1858	1846	6	5 334				
Bolza nemzetség	1836			5 036			
	1844						
	1847			54 471	1849		42 461
	1854			21 869			
	1885			21 849			
Mitrovsky Vladimir	1854		5	9 000	1849	1821	2 400
	1858		5	9 000			
Esterházy Mihály	1836	1819	6	4 000	1849	1806	1 739
	1844	1819	6	4 000	1849	1809	579
	1844	1822	6	13 385	1849	1810	533
					1849	1840	3 000
					1849	1840	3 522

5%-os kamatlábra felvett kölcsönét – a tőkeösszeg fokozatos törlesztése mellett – a Károlyi családnál még igen hosszan fenntartotta. Bár kimutatásonként változik, hogy mikor melyik nemzetiség kölcsönzött nagyobb összeget a Károlyiaktól, de az kétségtelen, hogy a Stockhammerek kölcsönösszege komoly tételt jelentett a közös pénztár számára. Az azonban érdekes lehet, hogy vajon a Stockhammerek adósságain belül hol helyezkedett el nagyságát tekintve a Károlyi családtól felvett kölcsön. Sajnos továbbra is problematikus a különböző időben és céllal elkészített adósság-összeírásokat összevetni, annyit viszont talán érdemes megjegyezni, hogy Stockhammer Ferdinánd adósságainak 1833. évi összegzése színes képet mutat. A legnagyobb kölcsönöket ugyanis nem ettől a két családi kasszától vette fel, hanem a saját nemzetiségéhez, valamint másokhoz, jellemzően főnemesekhez fordult kölcsönért.¹⁷ Stockhammer Ferdinánd esete azon nagyon gyakori jelenségre is rámutat, hogy az adósságok sokszor apáról fiúra szálltak. Ez Ferdinándnál sem történt másképp. Az adósság valójában ilyenkor nem is a kölcsön felvételével, hanem a megöröklésével kezdődött. Az ősi adósság törlesztésére pedig újabb kölcsönre volt szükség – ez lényegében az adósság konverzióját jelentette.¹⁸ Ebben a mozzanatban megmutatkozik az a szemlélet is – akár az adósságok rendezésére, akár a közös kasszák fenntartására gondolunk –, hogy a közös terhek vállalása és a közös gazdálkodás jövedelmének felhasználása a nemzetiség tagjai által vállalt közös felelősség.

Az adósságok öröklése mellett a másik igen jellemző jelenség az, hogy törlesztés hiányában elsőként a zálogba adás, majd ezt követően a birtokátadás következett. A Bolza család több tagja is szerepelt az adósok között: Bolza József, valamint Bolza Antónia, akiknek az adósságát – mind a Károlyi, mind a Bolza családnál – Batthyány István vállalta át. A maximális kamatláb, 6% mellett kölcsönzött összegeket – hasonlóan a Stockhammer családdhoz – a Bolza familia is folyamatosan bírta a vizsgált időszakban. A felhalmozódó adósság fedezésére azonban a Károlyi család zálogba vette a Bolza család 1600 holdat kitevő szénási pusztáját. A zálogidőt 32 esztendőben, a jelzett birtok használati jogát pedig holdanként 40 forintban állapították meg. Ennek megfelelően a teljes zálogösszeg 64 000 forintot jelentett, amely összegbe a Bolza család adósságát beszámították. Tulajdonképpen – ahogyan számos további esetben is – ez az út jelentette az adósságoktól való megszabadulásnak egyik módját.¹⁹

A Stockhammer és Bolza családtagok adósságai és a törlesztés nehézségei vagy épp a behajtás szándékának elmaradása a korszak hitelezésének alapvető jellemzőit érzékeltetik. A fentebb röviden bemutatott adósságkonverzió és a zálogba adás a kölcsönnyújtó számára mégiscsak a kamatok biztosítását mutatja. Azaz a kölcsönt nyújtó a kölcsönzött tőke hosszabb, akár bizonytalan időre való kihelyezése ellenére is megtalálhatta számítását. Csakhogy az is gyakori kifejtés, hogy nem zálogos kölcsönről volt szó, és a folyósított kölcsönök kamatainak fizetésével elmaradtak. Azaz az alapvető haszontól estek el a hitelezők, akik az

17 Szilágyi: *Az uradalom elvesztése*, 338–340. 14. táblázat. [Stockhammer Ferdinánd hitelezői (1833).]

18 Kövér: *Hitelkonverziók*, 45–75.

19 A zálog részleteire lásd Hanzó: *A déalföldi Károlyi uradalom gazdálkodása*, 35–37. Az 1870-ben zálogszerződést kötött Bolza József örökösei megbízták Tomcsányi József békési főispánt, hogy az egész birtokot örökáron adja el a Károlyi családnak. Ez alkalommal a zálogösszeget beszámították az eladási árba, a vételár fennmaradó összegét pedig részletekben fizette ki Károlyi.

elmulasztott kamatfizetések esetén felszólítással élhettek, majd ezt követően bírósághoz fordulhattak a kamatfizetés vagy tőketörlesztés kikényszerítésének igényével. Ezzel összefüggésben, illetve a kölcsönösszegek kimutatásainak összeállítása mellett a családi adminisztráció vizsgálhatta az adósok fizetőképességét, és egyúttal minősíthette a kintlévőségeket. A Károlyi nemzetség 1862-ben kérte – felkészülve a pótosztályra –, hogy mérjék fel és szüntessék meg azokat a követeléseket, amelyeket nem tudnak behajtani, és ezt követően ezek kerüljenek ki az adósságkimutatásokból. A névsor valójában nem is meglepő, ugyanis leginkább azokat a személyeket jegyezték fel, akik régóta tartoztak a közös családi kassza felé. A legfőbb és hosszú ideje a család pénzét használó személyek pedig a Károlyi és Harruckern famíliával egyaránt rokonságban álló és mindkét családtól kölcsönző adósok voltak. Többek között ezen a listán szerepelt Stockhammer Hermann, Mittrovszky Vilmos, Batthyány István, Bolza József tőke- és kamattartozásai, illetve mellettük több kisebb adóssággal rendelkező kölcsönfelvevőt bizonytalan kategóriába soroltak, azaz esetükben még remélték az adósságok rendezését.²⁰ Az esetek többségében azonban kénytelenek voltak megállapítani, hogy az adós nem tudja tovább törleszteni a kamatokat, illetve nem képes visszafizetni a tőkeösszeget. Az okok között leggyakrabban a túlzott eladósodás szerepelt és az ezzel járó teljes fizetéseképtelenség, a biztosítékul vagy zálogul szolgáló vagyon elvesztése vagy az utódnélküliség, amely azt jelentette, hogy a hiteltartozást nem volt kire terhelni a továbbiakban. Ezzel a központi utasítással végül a 73 éve fennálló – még az 1790. évben megörökölt – ősi családi adósságokat számolta fel és szüntette meg teljes egészében a közös birtokkormányzat. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ez ténylegesen mit is jelentett. Arról sajnos nem tudni, hogy esetlegesen más nyilvántartásba vezették-e át az itt törölt adósságot, vagy meg is semmisítették-e az adósleveleket ezzel egy időben, vagy milyen egyéb adminisztratív eljárás követte az adósságkimutatásból történő kivezetést.

Károlyi György kölcsönfelvételei

A két közös kassza összehasonlításából kiderült, hogy a Károlyi famílián belül Károlyi György bizonyult a legnagyobb kölcsönfelvevőnek. Többek között ebből adódóan és az összehasonlítás érdekében kíváncsi voltam arra, hogy a családi kassza kölcsönnyújtásain túl hogyan alakultak Károlyi György kölcsönfelvételei. Természetesen ennek teljes és körültekintő vizsgálatához saját pénztárának kimutatásai is szükségesek lennének. Jelen tanulmány ennek vizsgálatát nem végezte el, azonban készült egy olyan összesítés, amely a Károlyi György által visszafizetett kölcsönöket mutatta ki.²¹ Kétségtelen, hogy ebben az összegzésben csak azon hitelezők találhatók meg, akik felé Károlyi György rendezte adósságait, azaz a teljesen nem törlesztett adósságok és azok folyósítói nem jelennek meg.

²⁰ Károlyi György levele Walther Géának, a családi főpénztár kezelőjének. Pest, 1862. április 25. MNL OL P 408 44. doboz. 1862. év.

²¹ MNL OL P 414 Károlyi I. György. B) Károlyi Györgyre vonatkozó iratok gyűjteményei. 11. doboz. 1. tétel. Károlyi György adósságai 1828–1863.

A kölcsönfelvételek idejét tekintve az 1822 és 1856 közötti kölcsönfelvételeket rögzítette Károlyi György adminisztrációja, és ezen idő alatt összesen 168 olyan tranzakció történt, amely végül a tőkeösszeg visszafizetésével zárult. Károlyi György e 34 év alatt összesen 3 320 538 forintot vett fel. A kölcsönzött összegek nagysága évenként elég változatosnak és esetlegesnek mondható. Az évek szerinti összesítések szerint a legnagyobb kölcsönöket az 1840-es évek derekán vette fel. A Károlyi nemzetség három alkalommal szerepel a kimutatásban hitelezőként: Károly György 1835-ben 24 000, 1838-ban 27 840, 1846-ban 7000 és 13 000 forintnyi összeget kölcsönzött a családtól, amely kölcsönöket 1836-ban, 1846-ban és 1847-ben rendezett is. Összesen tehát négy tranzakció keretében, 5%-os kamatláb mellett 71 840 forintot vett fel a nemzetség valamelyik tagjától. Következésképp visszafizetett kölcsöneinek mindösszesen 2%-a származott a nemzetségtől. Ha a közös kasszától való kölcsönfelvételeit összehasonlításként összegezzük (lásd 6. táblázat), akkor 1826-ban 100 000, 1835-ben 60 000, 1838-ban 69 600, 1846-ban 20 000, 1854-ben pedig 2000 forintot, azaz a Károlyi közös kasszától összesen 251 600 forintot kölcsönzött. A legnagyobb kölcsönt 6%, a többi 5%-os kamatláb mellett vette fel. Bár a nemzetségen belül felvett kölcsönöknél jóval nagyobb összegeket kért a közös családi pénztártól, de a saját pénztára által regisztrált visszafizetett kölcsönöknél ezek mégis egy nagyságrenddel kisebbek. Károlyi György tehát a családi kasszát csak korlátozott mértékig hasznosította és tekinthette pénzügyi forrásként, nagyobb összegű kölcsönöket a nemzetségen kívül vett fel.

További összehasonlítási szempontot jelent többek között a kamatlábak mértéke, a tőkeösszegek visszafizetése, valamint a kölcsönnyújtók köre. A következőkben tehát röviden áttekintem, hogy ha nem a családi közös pénztártól, akkor kitől és milyen feltételek mellett jutott kölcsönhöz Károlyi György. A kamatlábat tekintve az esetek többségében 6%-on kapott kölcsönt Károlyi: pontosabban egy esetben 3%-os (Ullmann Mórictól), 42 tranzakciónál 5%-os, 115 kölcsönnél pedig 6%-os kamatlábon jutott kölcsönhöz. Azaz a kedvezőbb feltételek – jelesen az alacsonyabb kamat – a közös családi pénztáron kívül is elérhetőek voltak. De ahogyan a közös kassa esetében is látható volt, úgy az esetek többségében – a kölcsönök kétharmadában – a törvény által megszabott maximumot kérték tőle a hitelezők. Ha a kölcsönfelvétel és a visszafizetés között eltelt időt vetjük össze, akkor megállapítható, hogy átlagosan kilenc esztendő telt el a kölcsönfelvétel és a tőkeösszeg visszatérítése között. 89 tranzakció tíz éven belül, 51 tíz és húsz év között, 25 pedig húsz éven felül rendeződött, valamint a leghosszabb idő 34 esztendő volt, amely után a kölcsöntőke törlesztésre került.

A 168 tranzakció mögött 106 személyt lehetett azonosítani. A hitelezők személyi köre érthetően sokkal vegyesebb összetételű, mint a családi közös kasszánál, hiszen a rokonsági szempontok helyett a tőke rendelkezésre való állása, vagy egyéb bizalmi és pénzügyi tényezők lehettek meghatározók. Bár a szóban forgó hitelezők kevesebb mint egynegyede kapcsolható a főnemesi körhöz, azonban ők adták a hitelek felét, azaz ahogyan a közös kassa esetében is, úgy Károlyi György saját kezelésű pénztáránál is jellemzően egy főúri csoporttal zajlottak a tranzakciók. Mellettük olyan nagykereskedői kör jelentkezett, mint a dohányüzleteken meggazdagodott Ullmann Móric, a gyapjúüzletekben jeleskedő Kaán Sámuel vagy a főként dohány-, gyapjú- és gabonaügyletekkel foglalkozó Wodianer Sámuel. Míg az előbbi kettő nagyobb összegű kölcsönöket biztosított, addig az utóbbi csak egy jóval kisebb össze-

get kölcsönzött a legkisebb Károlyi fiúnak. Károlyi György legnagyobb hitelezői tehát a következők voltak a kihelyezett kölcsön nagysága szerint: Forgách Antal (780 000 forint), Ullmann Móric (357 405 forint), Batthyány János (237 500 forint), Zichy Károly és Kaán Sámuel (215 000 forint és 215 000 forint).²² Ezek a nevek a Harruckern-örökösök számára sem voltak ismeretlenek, ugyanis a Stockhammer birtokrészek kiárusításánál vagy a Harruckern-leszármazottak kölcsönfelvételeinél előfordult közülük több is.²³ Mindezek alapján úgy tűnik, mintha lett volna egy olyan főnemesekből és a nagykereskedőkből álló hitelezői réteg, amely mindkét családnál megjelent hitelezőként.

A Károlyi család hitelezői

A következőkben azon személyek lajstromát tekintem át, akik a Károlyi család közös pénztárának adtak kölcsönt. A kimutatások alapján megállapítható, hogy a családi kasszának lényegesen szűkebb kör nyújtott hitelt, mint amennyien felvettek a közös pénztárból, ellenben ők jóval nagyobb összegeket adtak kölcsön. A kölcsönnyújtók között feltűntek a Károlyi lányok is, az 1854. évi kimutatásban például mind a három: Mária (140 000 forint), Franciska (17 302 forint) és Jozefa (9000 forint) neve is előfordult. A közös kassza hitelezői közül Königsseggy Károlyi Mária emelkedik ki: irányába a családi pénztár tartozása 1836-ban és 1847-ben 350 000 forintra rúgott, 1854-ben és 1858-ban pedig ez 140 000 forintra mérséklődött. Ez olyan magas hitelt jelentett, hogy ez a Károlyi pénztár tartozásának 40-60%-át tette ki időponttól függően.

A lánytestvérek mellett hitelezőként jellemzően egyháziak – a szatmári és a nyitrai püspök, a nagysurányi templom –, néhány arisztokrata, valamint egyes intézmények – a Pesti Kollégium, a Tiszaszabályozási Társaság, a Pesti Takarékpénztár – szerepeltek. Ezek közül a legnagyobb hitelező Hám János szatmári püspök, a Pesti Takarékpénztár, Götz László és Petók János özvegye, majd gyermekei voltak.

A közös pénztár jellemzően 6%-on kapott kölcsönt, és csak egy-két esetben tapasztalható ettől eltérés. A nagyobb hitelek és hitelezői kör alapján feltételezhető, hogy a hitelezők (lányok, özvegyek, egyháziak vagy más intézmények) takarékpénztárként tekintettek a közös kasszára: a Károlyiaknak nyújtott összegek után nekik járó kamatok állandó jövedelemforrásukat jelentették. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy a közös kassza kamatfize-

22 Károlyi Györgynek kapcsolata lehetett a hitelezőkkel a deprői uradalom révén is, hiszen azt Grassalkovich Antal 1825–1839 között Kaán Sámuelnek és Ullmann Móricnak adta haszonbérbe. A nagyvállalkozók felismerték a parádi ásványvizek gyógyerejét és nagyszabású építkezésekbe kezdtek. 1840–1847 között Károlyi György bérelte, majd 1847-ben meg is vásárolta az uradalmat.

23 A Stockhammer-birtokrészek kiárusításánál a Harruckern familia két személyhez fordult volna családi kölcsönért: az egyik Zichy Károly, a másik Erdődy Kajetán volt, de végül nem vettek fel tőlük kölcsönt. De említhető a Békés megyéhez kötődő Wenckheim József is, aki egyrészt a megyebeli nemesektől, másrészt a Harruckern család közös kasszájától, harmadrészt pedig Wodianer Sámuelről kölcsönzött. Ez utóbbi tranzakció a kölcsöneinek kétharmadát jelentette. Továbbá a Harruckern-örökösök szemében „tékozló” Stockhammer Ferdinánd is a példák közt hozható, hiszen Wodianer Móric nejének, Szitányi Ullmann Franciskának adta el a gomai jószág részét. Szilágyi: *Az uradalom elvesztése*, 192., 196.

7. táblázat. A Károlyi család közös kasszájának hitelezői, 1836–1858

A kimutatás éve	Felvett hitelek	Éves kamat	Összes kamat	Kifizetett kamat-összeg	Ki nem fizetett kamat	Tőke-törlesztés	A hitelezők száma
1836	897 224	54 004	57 402	57 402		7 000	18
1847	736 495	42 876	43 677	43 677		50 000	12
1854	305 302	18 001	17 721	17 721		10 600	11
1858	231 702	13 525	19 258	14 893	4365	40 000	8

tései valóban rendszeresek voltak a hitelezők felé, az összes megfizetendő kamat összege ugyanis – egyetlen kimutatástól eltekintve – pontosan megegyezett a ténylegesen kifizetett kamatok összegével (7. táblázat).²⁴

Összegzés

A Károlyi család közös kasszájának elemzéséből megállapítható, hogy a pénz kamatoztatásának érdekében a közös kasszák következetesen kihelyezték a pénzüket. Ez a törekvés azt mutatja, hogy a tőkével rendelkezők még a kölcsön vissza nem fizetésének a kockázatát is vállalták, azaz a tőkepénzüik biztos kamatra való kihelyezésére való törekvés erősebb volt, mint a kölcsönadott pénz vissza nem fizetése felett érzett aggodalom. Ez pedig azt is eredményezte, hogy újabb és újabb kölcsönöket folyósítottak, illetve újabb és újabb adósok kaptak hiteleket. Minél hosszabb ideig tudták kihelyezni tőkéjüket, annak kamatait annál hosszabb ideig élvezték. Épp ezért lett lényeges a kamatláb megállapítása, amelyet a rokonságon belül és azon kívül is mérsékelhettek, mert egyáltalán nem jelentett a rokonsági kapcsolat egyértelműen alacsonyabb kamatlábat. Az is feltételezhető, hogy nemcsak a kamatok jelentették a célt, hanem a fölbirtokhoz való jutás is. A kölcsönnyújtás ugyanis utat nyithatott a birtokszerzésnek, hiszen néha annak biztosítéka nem volt más, mint a föld.²⁵

Ezen korábbi megállapítások megerősítése mellett fontos hangsúlyozni a családi kassa és a saját kezelésben lévő pénztár között megmutatkozó különbséget a rendelkezésre állás és a kockázatvállalás terén. A családi pénztár elsősorban a rokonság számára volt elérhető pénzügyi forrás, és ezáltal a nemzetség sokkal inkább „tranzakciós közösségként” mutatkozik meg. Ezzel szemben a másik, saját kezelésben lévő pénztár nagyobb összegű pénzügyi tranzakciókat bonyolított le, ahol a főnemesi kör mellett már a nagykereskedők is feltűnhettek, és sokkal inkább jelen lehetett a piaci szempontok érvényesülése is. Mindez a lokális piacról alkotott képet is árnyalhatja, hiszen azt is mutatja, hogy kialakulhatott egy nagyobb földrajzi kiterjedésű hitelpiac, amely körön belül a résztvevők meg tudták találni a számításukat. Ebbe a kibővült, már regionális körbe akár földrajzilag távolabbi érdekeltségek is beléptek, vagy mert nem volt elegendő a helyi tőke, vagy távolabbi hitelezőktől az adósok alacsonyabb kamat mellett juthattak hitelhez. Az eltérések nem csupán a pénztárak közös vagy

²⁴ Bácskai: Hitelviszonyok Pesten és Budán, 26.

²⁵ Bakács: *A magyar nagybirtokos*, 94–97.

egyéni fenntartásában és ezáltal eltérő pénzügyi stratégiák kialakításában mutatkoztak meg, hanem funkciójában azonos családi kasszák esetében is. A familiák közös pénztárának kezelését láthatóan erőteljesen és egyaránt befolyásolták családtörténeti, birtoktörténeti és köztörténeti tényezők.

CONTENTS

CREDIT RELATIONS IN HUNGARY, 1700–1848

István Szijártó M. <i>Introductory Remarks</i>	641
Pál Danyi <i>The Introduction of the Convention Currency Standard in the Middle of the 18th Century and its Significance</i>	649
Krisztián Kovács <i>”Urged by Certain and Unavoidable Necessities”. Mortgage Contracts in the Archives of the Ráday Family in the Seventeenth to Nineteenth Centuries</i>	673
György Kurucz <i>Aristocratic Credit Transactions and the Mortgage Records of Tolna, Baranya Zala and Vas Counties at the Turn of the 18th and 19th Centuries</i>	689
Sándor Hites <i>Fictional Parables of István Széchenyi’s Hitel. Two Stories from the 1830s</i>	709
Adrienn Szilágyi <i>Debtors and Creditors. The Common Purse of the Károlyi Family in the 19th Registers</i>	725

STUDIES

András Ribi <i>The Places of Authentication Assisting the Palatinal Congregations from the Beginning to 1435</i>	745
Ágnes Ordasi <i>Miscounted Millions or Overdriven Centralisation? Why Did the Other Lajos Batthyány Resign?</i>	767
Natália Váradi <i>On the Fiftieth Anniversary of the 1972 Petition. The National Reorganisation of the Hungarians of Transcarpathia after 1944</i>	785

DEBATE

Gergely Krisztián Horváth <i>Hungarian Type of Contemporary History – Rural History from his Point of View</i>	805
---	-----

E számunk szerzői

Dr. Danyi Pál, kandidátus, egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Menedzsment és Vállalkozásgazdaságtan Tanszék ● Hites Sándor, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK ITI, 19. századi osztály, Helikon ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, „Lendület” kutatócsoport-vezető, BTK TTI, Vidéktörténeti osztály ● Kovács Krisztián, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára ● Kurucz György, intézet- és tanszékvezető, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Korai-kori Történeti, Gazdasági- és Művelődéstörténeti Tanszék ● Ordasi Ágnes, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára ● Ribí András, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Történeti Tanszék ● Szijártó M. István, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék ● Szilágyi Adrienn, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbetűző postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 2004